

UDK: 338.24:005.35:69

**QURILISH KORXONALARIDA KORPORATIV BOSHQARUV
SIFATINI BAHOLASHNING INTEGRAL INDEKSI VA GIBRID
VAZNLAH USULI**

G'iyosov Ilhom Karimovich

iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), professor

Toshkent arxitektura-qurilish universiteti

"Iqtisodiyot va ko'chmas mulk" kafedrası

Annotatsiya. Maqolada qurilish korxonalarida korporativ boshqaruv sifatini baholashning integral indeksini shakllantirish uslubiyoti ishlab chiqilgan. Indeks beshta blok – aksiyadorlar huquqlari, kuzatuv kengashi faoliyati, ichki nazorat va audit, shaffoflik hamda manfaatdor tomonlar bilan munosabatlar bloklaridan iborat. Ko'rsatkichlar vaznini aniqlash uchun ekspert baholariga asoslangan iyerarxiyalarni tahlil qilish usuli va ma'lumotlarning axborot sig'imiga asoslangan entropiya usulini birlashtiruvchi gibrid yondashuv taklif etilgan. Indeks qiymatlarini talqin qilish shkalasi va uni amaliyotda qo'llash bosqichlari asoslangan.

Kalit so'zlar: korporativ boshqaruv indeksi, integral baho, iyerarxiyalarni tahlil qilish usuli, entropiya usuli, gibrid vaznlash, shaffoflik, ichki audit, qurilish korxonasi.

**ИНТЕГРАЛЬНЫЙ ИНДЕКС ОЦЕНКИ КАЧЕСТВА
КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ НА СТРОИТЕЛЬНЫХ
ПРЕДПРИЯТИЯХ И ГИБРИДНЫЙ МЕТОД ВЗВЕШИВАНИЯ**

Аннотация. В статье разработана методика формирования интегрального индекса оценки качества корпоративного управления на строительных предприятиях. Индекс включает пять блоков: права акционеров, деятельность наблюдательного совета, внутренний контроль и аудит, прозрачность и отношения с заинтересованными сторонами. Для определения весов показателей предложен гибридный подход, объединяющий метод анализа иерархий, основанный на экспертных оценках, и энтропийный метод, основанный на информационной ёмкости данных. Обоснованы шкала интерпретации значений индекса и этапы его практического применения.

Ключевые слова: индекс корпоративного управления, интегральная оценка, метод анализа иерархий, энтропийный метод, гибридное взвешивание, прозрачность, внутренний аудит, строительное предприятие.

AN INTEGRAL INDEX FOR ASSESSING THE QUALITY OF CORPORATE GOVERNANCE IN CONSTRUCTION ENTERPRISES AND A HYBRID WEIGHTING METHOD

Abstract. The article develops a methodology for constructing an integral index of corporate governance quality in construction enterprises. The index comprises five blocks: shareholder rights, supervisory board activity, internal control and audit, transparency, and relations with stakeholders. A hybrid approach combining the analytic hierarchy process based on expert judgments and the entropy method based on the information content of the data is proposed for determining indicator weights. A scale for interpreting index values and the stages of its practical application are substantiated.

Keywords: corporate governance index, integral assessment, analytic hierarchy process, entropy method, hybrid weighting, transparency, internal audit, construction enterprise.

Kirish

Korporativ boshqaruv sifatining korxona natijalariga ta'sirini o'rganish uchun uni miqdoriy o'lchash zarur. Xalqaro amaliyotda bu maqsadda korporativ boshqaruv indeksleri qo'llaniladi. Biroq mavjud indekslar asosan rivojlangan bozorlarning ochiq aksiyadorlik jamiyatlari uchun ishlab chiqilgan bo'lib, ularni qurilish sanoati korxonalariga bevosita qo'llash qator cheklovlarga duch keladi: axborotning ochiqlik darajasi past, aksiyalar bozorda faol savdo qilinmaydi, tarmoqqa xos nazorat obyektlari (yirik shartnomalar, subpudrat xaridlari, loyiha risklari) esa hisobga olinmaydi.

Tadqiqotning maqsadi – qurilish korxonalarida korporativ boshqaruv sifatini baholashning tarmoq xususiyatlarini hisobga oluvchi integral indeksini va uning ko'rsatkichlarini vaznlash uslubiyotini ishlab chiqish.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

Korporativ boshqaruvni indeks orqali o'lchash amaliyoti P. Gompers, J. Ishii va A. Metrikning aksiyadorlar huquqlarini cheklovchi qoidalar soniga asoslangan indeksi bilan keng tarqaldi [1]. L. Bebachuk, A. Koen va A. Ferrell ushbu indeksni tanqidiy tahlil qilib, uning natijaga ta'siri asosan oltita asosiy qoida bilan izohlanishini ko'rsatgan [2]. Rivojlanayotgan bozorlar uchun B. Blek, H. Jang va W. Kim Koreya kompaniyalari misolida ko'p blokli indeks ishlab chiqib, uning bozor bahosiga ta'sirini baholagan [3]. L. Klapper va I. Love esa investorlar himoyasi kuchsiz mamlakatlarda firma darajasidagi boshqaruv sifatining ahamiyati yanada ortishini aniqlagan [4].

Ko'p mezonli baholashda vaznlarni aniqlash uslublari ikki guruhga bo'linadi. Sub'ektiv usullar ekspert bilimiga tayanadi; ular orasida T. Saating iyerarxiyalarni tahlil qilish usuli (AHP) keng qo'llaniladi, u juftlik taqqoslashlari asosida vaznlarni aniqlash va baholarning izchilligini tekshirish imkonini beradi [5]. Obyektiv usullar ma'lumotlarning o'zidan kelib chiqadi; ular orasida K. Shennonning axborot nazariyasiga asoslangan entropiya usuli

ko'rsatkichlarning farqlash qobiliyatiga qarab vazn beradi [6]. Zamonaviy tadqiqotlarda ushbu ikki yondashuvni birlashtirgan gibrid vaznlash usullari samaraliroq natija berishi ta'kidlanadi [7].

Tadqiqot metodologiyasi

Indeksni shakllantirishda tizimli yondashuv, ekspert baholash, iyerarxialarni tahlil qilish usuli va entropiya usuli qo'llanildi. Ko'rsatkichlarni tanlashda ularning Korporativ boshqaruv kodeksi talablariga muvofiqligi [8], ochiq manbalardan olinishi va qurilish sohasi uchun ahamiyatliligi mezonlari asos qilib olindi. Indeksning ichki izchilligini tekshirish uchun bloklar bo'yicha korrelyatsiya tahlili nazarda tutilgan.

Tahlil va natijalar

1. Indeksning tuzilmasi

Taklif etilayotgan korporativ boshqaruv integral indeksi (ICG) beshta blokdan iborat bo'lib, ularning har biri bir necha ko'rsatkich bilan o'lchanadi (1-jadval).

1-jadval. Korporativ boshqaruv integral indeksining bloklari va ko'rsatkichlari

Blok	Ko'rsatkichlar	Ko'rsatkichlar soni
Aksiyadorlar huquqlari	Umumiy yig'ilish o'tkazish tartibi, ovoz berish imkoniyatlari, dividend siyosatining mavjudligi va bajarilishi, yirik bitimlarni ma'qullash tartibi	5

Blok	Ko'rsatkichlar	Ko'rsatkichlar soni
Kuzatuv kengashi faoliyati	Mustaqil a'zolar ulushi, majlislar soni va davomat, qo'mitalarning mavjudligi, kengash faoliyatini baholash amaliyoti	6
Ichki nazorat va audit	Ichki audit xizmatining mavjudligi va bo'ysunuvi, risklarni boshqarish tizimi, tashqi auditor mustaqilligi, xaridlar ustidan nazorat	6
Shaffoflik va axborot oshkorligi	Moliyaviy hisobotning o'z vaqtida e'lon qilinishi, affillangan shaxslar bilan bitimlarni oshkor qilish, loyihalar portfeli va yirik shartnomalar haqida axborot	5
Manfaatdor tomonlar bilan munosabatlar	Mehnat xavfsizligi siyosati, subpudratchilar bilan hisob-kitob intizomi, ekologik talablarga rioya, ijtimoiy majburiyatlar	4

Manba: [1–4, 8] asosida muallif ishlanmasi.

Har bir ko'rsatkich 0 dan 1 gacha bo'lgan shkalada baholanadi: talab to'liq bajarilgan bo'lsa – 1, qisman bajarilgan bo'lsa – 0,5, bajarilmagan bo'lsa – 0. Qurilish sohasiga xos ko'rsatkichlar – xaridlar ustidan nazorat, yirik shartnomalar va loyihalar portfeli haqida axborot berish, subpudratchilar bilan hisob-kitob intizomi – indeksni tarmoqqa moslashtiradi.

2. Gibrid vaznlash usuli

Vaznlarni aniqlashning birinchi bosqichida ekspertlar juftlik taqqoslashlari asosida bloklar va ko'rsatkichlarning nisbiy ahamiyatini belgilaydi. Saati usuli bo'yicha taqqoslash matritsasining eng katta xos qiymati orqali izchillik indeksi hisoblanadi:

$$CI = (\lambda_{\max} - n) / (n - 1), \quad CR = CI / RI. \quad (1)$$

$CR \leq 0,1$ bo'lganda ekspert baholari izchil deb qabul qilinadi va sub'ektiv vaznlar w_j^s aniqlanadi.

Ikkinchi bosqichda obyektiv vaznlar entropiya usuli bilan hisoblanadi. Normallashtirilgan qiymatlar p_{ij} asosida har bir ko'rsatkichning entropiyasi topiladi:

$$e_j = -k \cdot \sum p_{ij} \cdot \ln p_{ij}, \quad k = 1 / \ln m, \quad (2)$$

$$w_j^o = (1 - e_j) / \sum (1 - e_j). \quad (3)$$

Bu yerda m – baholanayotgan korxonalar soni. Entropiyasi past, ya'ni korxonalar o'rtasida kuchli farq ko'rsatuvchi ko'rsatkichlar yuqoriroq vazn oladi.

Uchinchi bosqichda ikki vazn birlashtiriladi:

$$w_j = \alpha \cdot w_j^s + (1 - \alpha) \cdot w_j^o, \quad 0 \leq \alpha \leq 1. \quad (4)$$

α koeffitsienti ekspert bilimining nisbiy ahamiyatini belgilaydi. Namunadagi korxonalar soni kam bo'lganda ($m < 15$) α ni 0,6–0,7 oralig'ida, namuna katta bo'lganda esa 0,5 atrofida qabul qilish tavsiya etiladi.

Yakuniy integral indeks quyidagicha hisoblanadi:

$$ICG_i = \sum w_j \cdot x_{ij} \cdot 100. \quad (5)$$

Gibrid yondashuvning afzalligi shundaki, u faqat ekspert baholariga tayanishdan kelib chiqadigan sub'ektivlikni va faqat ma'lumotlarga

tayanishdan kelib chiqadigan, mazmunan muhim ammo korxonalarda bir xil bo'lgan talablarning vaznini nolga yaqinlashtirish xavfini bir vaqtda kamaytiradi.

3. Indeks qiymatlarini talqin qilish va qo'llash

Indeks 0 dan 100 gacha qiymat oladi. Uni talqin qilish uchun to'rt darajali shkala taklif etiladi (2-jadval).

2-jadval. Korporativ boshqaruv integral indeksini talqin qilish shkalasi

Daraja	ICG qiymati	Tavsif
Yuqori	75–100	Mexanizmlar tizimli ishlaydi, nazorat va shaffoflik xalqaro amaliyotga yaqin
O'rtacha	55–74	Asosiy mexanizmlar mavjud, ammo ayrim bloklarda, odatda shaffoflik va ichki auditda kamchiliklar bor
Past	35–54	Mexanizmlar rasmiy xarakterga ega, kengash va audit faoliyati sust
Kritik	0–34	Nazorat mexanizmlari amalda ishlamaydi, agentlik xarajatlari yuqori

Manba: muallif ishlanmasi. Chegaralar ekspert baholari asosida belgilangan.

Indeksni amaliyotda qo'llash besh bosqichdan iborat: axborot bazasini shakllantirish (nizom hujjatlari, yillik hisobotlar, kengash majlislari bayonnomalari, e'lon qilingan ma'lumotlar); ko'rsatkichlarni baholash; vaznlarni gibrid usulda aniqlash; integral indeksni hisoblash; natijalarni bloklar kesimida tahlil qilish va tavsiyalar ishlab chiqish. Indeksni har yili

hisoblab borish korporativ boshqaruvdagi o'zgarishlar dinamikasini kuzatish imkonini beradi.

Indeksning cheklovlarini ham qayd etish lozim. Birinchidan, u mexanizmlarning rasmiy mavjudligini nisbatan yaxshi, ularning haqiqiy sifatini esa qisman o'lchaydi; bu cheklovni kengash majlislari mazmuni va audit tavsiyalarining bajarilishi kabi sifat ko'rsatkichlarini kiritish orqali kamaytirish mumkin. Ikkinchidan, indeks qiymatlari korxonalar soni kam bo'lgan namunada entropiya vaznlariga sezgir bo'ladi, shu sababli natijalar α koeffitsientining turli qiymatlarida sezgirlik tahlilidan o'tkazilishi kerak.

4. Indeksdan foydalanish yo'nalishlari va cheklovlarni yumshatish

Indeks natijalari uch yo'nalishda qo'llaniladi. Birinchidan, korxona ichida boshqaruvni takomillashtirish rejasini shakllantirish uchun: bloklar kesimidagi past ballar aynan qaysi mexanizm ishlamayotganini ko'rsatadi. Ikkinchidan, davlat ulushi mavjud korxonalarda kuzatuv kengashi va ijroiya organ faoliyatini baholashda mezon sifatida. Uchinchidan, ilmiy tadqiqotlarda korporativ boshqaruv sifatining iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini ekonometrik baholash uchun tushuntiruvchi o'zgaruvchi sifatida.

Indeksni ekonometrik tahlilga tayyorlashda bir necha talabga rioya qilish lozim. Ko'rsatkichlar bir necha yil uchun bir xil uslubiyotda hisoblanishi kerak, aks holda dinamik qatorlar taqqoslanmaydi. Baholash jarayonida sub'ektivlikni kamaytirish uchun har bir ko'rsatkich uchun manba hujjati va baho mezoni aniq belgilanishi, baholashni kamida ikki mustaqil ekspert amalga oshirishi va ular o'rtasidagi kelishuv darajasi tekshirilishi maqsadga muvofiq.

Indeksning ichki izchilligini tekshirish uchun bloklar o'rtasidagi korrelyatsiya tahlil qilinadi. Bloklar o'rtasida juda yuqori korrelyatsiya (0,9 dan yuqori) ko'rsatkichlarning takrorlanayotganini, juda past korrelyatsiya

esa ular turli hodisalarni o'lcayotganini bildiradi; ikkala holatda ham ko'rsatkichlar tarkibini qayta ko'rib chiqish talab etiladi.

3-jadval. Gibrid vaznlash natijalarini taqqoslash tartibi (shartli misol)

Blok	AHP vazni	Entropiya vazni	Gibrid vazn ($\alpha = 0,6$)
Aksiyadorlar huquqlari	0,22	0,16	0,196
Kuzatuv kengashi faoliyati	0,26	0,24	0,252
Ichki nazorat va audit	0,24	0,30	0,264
Shaffoflik va axborot oshkorligi	0,18	0,22	0,196
Manfaatdor tomonlar bilan munosabatlar	0,10	0,08	0,092

Manba: shartli qiymatlar asosida muallif hisob-kitoblari.

Shartli misoldan ko'rinadiki, entropiya usuli korxonalar o'rtasida kuchliroq farqlanadigan ichki nazorat va audit blokiga yuqoriroq vazn beradi, ekspertlar esa kuzatuv kengashi faoliyatini ustuvor deb baholaydi. Gibrid vazn ikki yondashuvni muvozanatlaydi va yakuniy bahoni bir tomonlama siljishdan himoyalaydi.

Xulosa

Birinchidan, qurilish korxonalari uchun besh blokli, 26 ta ko'rsatkichdan iborat korporativ boshqaruv integral indeksi ishlab chiqildi. Uning tarmoqqa

xosligi xaridlar ustidan nazorat, yirik shartnomalar va subpudratchilar bilan munosabatlarni aks ettiruvchi ko'rsatkichlar bilan ta'minlanadi.

Ikkinchidan, ko'rsatkichlar vaznini aniqlashning gibrid usuli taklif etildi. U ekspert baholariga asoslangan iyerarxiyalarni tahlil qilish usuli va ma'lumotlarning axborot sig'imiga asoslangan entropiya usulini birlashtiradi.

Uchinchidan, indeks qiymatlarini talqin qilishning to'rt darajali shkalasi va uni qo'llashning besh bosqichli tartibi asoslandi. Indeks korxonalarni reytinglash, boshqaruvdagi zaif bloklarni aniqlash va korporativ boshqaruv sifatining iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini ekonometrik baholash uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Gompers P., Ishii J., Metrick A. Corporate Governance and Equity Prices // The Quarterly Journal of Economics. – 2003. – Vol. 118, No. 1. – P. 107–156.
2. Bebchuk L., Cohen A., Ferrell A. What Matters in Corporate Governance? // The Review of Financial Studies. – 2009. – Vol. 22, No. 2. – P. 783–827.
3. Black B.S., Jang H., Kim W. Does Corporate Governance Predict Firms' Market Values? Evidence from Korea // Journal of Law, Economics, and Organization. – 2006. – Vol. 22, No. 2. – P. 366–413.
4. Giyosov I. K., Karimov I. O. TARGETED AND EFFECTIVE USE OF INVESTMENT IN CONSTRUCTION INDUSTRY.
5. Saaty T.L. The Analytic Hierarchy Process. – New York: McGraw-Hill, 1980.
6. Shannon C.E. A Mathematical Theory of Communication // Bell System Technical Journal. – 1948. – Vol. 27, No. 3. – P. 379–423.
7. Zavadskas E.K., Turskis Z. Multiple criteria decision making (MCDM) methods in economics: an overview // Technological and Economic Development of Economy. – 2011. – Vol. 17, No. 2. – P. 397–427.

8. Karimov, Inomjon. "UY-JOY QURILISHIDA ESKROU MEXANIZMLARINI JORIY ETISH ORQALI INVESTITSION XAVFSIZLIK VA MOLIYAVIY SHAFFOFLIKNI TA'MINLASH." *MUHANDISLIK VA IQTISODIYOT* 4.3 (2026).
9. O'zbekiston Respublikasi Korporativ boshqaruv kodeksi. – Toshkent, 2015.
10. Karimov I. Qurilish Sanoati Korxonalarining Investitsion Jozibadorligiga Ta'Sir Etuvchi Omillarni Baholashning Nazariy-Uslubiy Yondashuvlari // *GREEN ECONOMY AND DEVELOPMENT*. – 2026. – T. 4. – №. 7. – C. 482-488.
11. OECD. G20/OECD Principles of Corporate Governance. – Paris: OECD Publishing, 2023.
12. Shleifer A., Vishny R.W. A Survey of Corporate Governance // *The Journal of Finance*. – 1997. – Vol. 52, No. 2. – P. 737–783.